

Ю. Ю. Черновалюк*

ПАТРОНАТ ЯК ФОРМА СІМЕЙНОГО ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Право дитини жити і виховуватись у сім'ї — одне з найважливіших її прав. Сімейне виховання дає можливість забезпечити її нормальний фізичний, моральний, інтелектуальний та соціальний розвиток, дає змогу їй стати повноцінним членом суспільства. Суспільні форми виховання не можуть замінити дитині сім'ю, і це давно підтверджено практикою.

Причини, через які діти залишаються без батьківського піклування та виховання, різні, але наслідок один — дитина позбувається конституційного права на сімейне виховання. У Конвенції ООН про права дитини зазначено, що дитина, яка постійно або тимчасово позбавлена сімейного оточення, не повинна залишатися в такому оточенні і має право на захист і допомогу держави. Ст. 52 Конституції України закріплює: діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним.

Актуальність теми обумовлена тим, що протягом останніх років в Україні соціальне сирітство як суспільне явище має постійну тенденцію до зростання. У зв'язку зі складними економічними реаліями, кількість українських сімей, які мають можливість усиновити або встановити опіку над дітьми-сиротами або дітьми, позбавленими батьківського піклування, скорочується, відповідно зростає кількість тих дітей, які потрапляють в установи соціального захисту. Відносно дітей, які залишилися без піклування батьків, забезпечення права на виховання в сім'ї означає, що при виборі органами опіки і піклування форм виховання таких дітей перевага надається сімейним формам виховання, в тому числі договору про патронат.

Патронат як форма влаштування на виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, був предметом дослідження деяких учених-науковців (Л. М. Зілковської, Л. Міхеевої, С. Я. Фурси та ін.), але залишається актуальним, адже в українському законодавстві з'явився досить недавно, лише з прийняттям нового Сімейного кодексу України (далі — СК України).

Мета статті полягає у тому, щоб, базуючись на комплексному вивченні та аналізі наукової літератури та чинного законодавства, розкрити зміст та завдання патронату, визначити його характерні риси та відмінності від інших форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Патронат походить від латинського слова *patronatus*, що у Стародавньому Римі означало форму покровительства (одержання землі, захист у суді тощо), опіку¹.

Патронат, або патронатне призиріння, застосовувався ще в Російській імперії, до складу якої в той час входила Україна. Зокрема, у період правління Катерини II однією з форм опіки над дітьми законодавчо був закріплений патронат. Це означало допомогу дітям — безпритульним, хворим, а також таким, що скоїли злочин. В 1797 році долею сиріт зайнялась друга дружина імператора Павла I Марія Федорівна. Немовлят з виховних будинків почали віддавати у "государеві" села селянам доброї поведінки, яким за це дарували подарунки та гроші².

На початку XIX ст. було зареєстровано більше 45 тисяч дітей, які залишилися без батьківського піклування. Надалі влаштування дітей-сиріт в сім'ю на виховання існувало в різних формах (патронаж, патронат) як в дореволюційний період, так і після 1917 року

© Черновалюк Ю. Ю., 2009

* аспірант Одеської національної юридичної академії

¹ Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. С. Я. Фурси. — К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2008. — С. 660.

² Мишутинская О. В. Исторический опыт призрения детей-сирот в России // История государства и права. — 2006. — № 4. — С. 14-15.

на теренах колишнього СРСР. Згідно з Кодексом законів про народну освіту 1922 року, патронат встановлювався як засіб боротьби з бездоглядністю і правопорушеннями та застосовувався до двох категорій неповнолітніх: до дітей, яких відпускали з будинків перевиховання, та до неповнолітніх, які потребували вміщення до дитячих закладів з інтернатом, у разі відсутності місць у них³.

Інститут патронату в УРСР будувався на тих же засадах. Постановою РНК УРСР від 11 червня 1940 року було затверджене Положення про порядок патрунування дітей в колгоспах і сім'ях трудящих. На патронат бралися діти від п'яти місяців до шістнадцяти років на підставі договору. Договори укладалися з відділом охорони здоров'я, якщо дитина ще не досягла чотирьох років, а щодо старших за віком дітей — із відділом освіти⁴.

Найбільш поширеним патронат став у повоєнні роки, коли з'явилася нова хвиля бездоглядних дітей та дітей-сиріт, які потребували піклування, а держава неспроможна була охопити їх дитячими закладами. Але з часом інститут патронату починає зникати, у зв'язку з неможливістю держави надавати матеріальну допомогу патронатній сім'ї і патронат почали ідентифікувати з опікою (піклуванням). Після прийняття Основ законодавства Союзу РСР та союзних республік про шлюб та сім'ю у 1968 році він залишається тільки у сімейних кодексах Узбецької та Литовської РСР. КпШС вже не передавав патронат, як спосіб влаштування у сім'ю дітей, які залишилися без піклування батьків⁵.

Поняття патронату вперше з'явилося в СК України, прийнятому Верховною Радою України 10 січня 2002 року. Раніше в нормативних актах застосовувалися формули "приймна сім'я" та "дитячий будинок сімейного типу". Гл. 20 СК України так і називається "Патронат над дітьми". Вона містить 5 статей (ст.ст. 252-256)⁶.

Доцільно звернути увагу на те, що у Гл. 20 СК України не міститься визначення патронату. Згідно з аналізом норм Кодексу, можна дійти висновку, що патронат над дітьми є однією із форм (альтернативна форма) влаштування дитини-сироти або дитини, яка позбавлена батьківського піклування, на виховання у сім'ю іншої особи (патронатного вихователя) за плату.

Аналізуючи цю норму буквально, слід виділити в ній підстави виникнення патронатних відносин:

— визнання дитини сиротою або такою, що позбавлена батьківського піклування з інших обставин;

— укладення договору про патронат;

— передача дитини на виховання в іншу сім'ю (патронатного вихователя).

Завданням патронату над дітьми є піклування про дітей-сиріт, їх догляд, створення належних умов їх навчання, виховання, духовного та фізичного розвитку, здійснення захисту їх прав та інтересів до досягнення ними повноліття. Необхідними елементами взаємодії щодо патронатного виховання є матеріальне забезпечення патронатним вихователем дитини житлом, одягом, харчуванням⁷.

Патронат істотно відрізняється від інших форм прийняття дітей на виховання. Від усиновлення — договірним і тимчасовим характером; від опіки і піклування — віковими межами підопічних, порядком та способом оформлення відносин; від прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу — способом і порядком передачі дитини, а також кількістю вихованців⁸.

Особливість цієї форми влаштування дітей полягає у тому, що виховання дітей в сім'ях розглядається як праця. Патронатний вихователь отримує від держави гроші за утримання дитини.

На відміну від інших форм сімейного влаштування, патронатне виховання є найбільш гнучкою формою. Діти передаються на строк, який є необхідним для дитини, чітко розмежована відповідальність з захисту прав дитини та визначені обов'язки сторін.

³ Стасюк Г. Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування, в історичному розвитку // Право України — 2005. — № 3. — С. 110.

⁴ Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. — К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2003. — С. 475.

⁵ Стасюк Г. Вказ. праця. — С. 110.

⁶ Ромовська З. В. Вказ. праця. — С. 458.

⁷ Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. С. Я. Фурси. — К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2008. — С. 660-661.

⁸ Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України: Видання друге, доповнене / Харитонов Є. О., Харитонova О. І., Білоусов Ю. В. та ін. За ред. Є. О. Харитонova. — Х.: ТОВ "Одесей", 2008. — С. 458-459.

Патронатне виховання — це альтернатива усиновленню. Проте усиновлення та подальшого спільного проживання такі сім'ї не виключають. Все ж таки, патронатне виховання має бути спрямоване на збереження зв'язків дитини з його біологічними батьками, а за можливості — на з'єднання дитини з рідною сім'єю⁹.

Як вже зазначалося вище, специфіка патронату в сімейному праві як правового інституту виявляється в тому, що така передача дитини здійснюється за договором про патронат, а не на підставі адміністративно-правового акта — рішення органу опіки чи піклування. Цей договір укладається між органом опіки і піклування та особою, яка дала згоду взяти дитину на виховання (патронатним вихователем).

Аналізуючи зміст ст.ст. 252-256 СК України, можна дати наступне визначення договору про патронат над дітьми. За договором про патронат над дітьми орган опіки і піклування передає дитину, яка є сиротою або з інших причин позбавлена батьківського піклування, як правило, з врахуванням згоди самої дитини, патронатному вихователю за плату, а патронатний вихователь зобов'язується виховувати і утримувати дитину у своїй сім'ї, захищати її права та інтереси як опікун або піклувальник без спеціальних на те повноважень.

За термінологією договору про патронат над дітьми має багато спільного з цивільно-правовим договором. У ньому застосовуються цивільно-правові терміни: договір; сторони; оплатність; двосторонність тощо. Але за своєю правовою природою цей договір не є цивільно-правовим і на нього не можуть поширюватись положення зобов'язального права, тому що:

по-перше, предметом цього договору є діяльність, пов'язана з вихованням та утриманням дітей, що є сферою регулювання сімейного права;

по-друге, за невиконання умов договору не встановлена цивільно-правова відповідальність у вигляді відшкодування збитків чи інших майнових санкцій;

по-третє, патронатний вихователь за своїм правовим статусом прирівнюється до опікуна (піклувальника) дитини, права та обов'язки якого встановлено не умовами договору, а нормами сімейного чи адміністративного законодавства¹⁰.

На думку деяких учених, патронат над дітьми — це правовий інститут не тільки сімейного, а й права соціального забезпечення, оскільки за такої форми родинного виховання у повному розумінні цього слова здійснюється соціальне обслуговування біологічних і соціальних сиріт¹¹.

У СК України сторонами патронатного договору визначено:

- 1) орган опіки та піклування;
- 2) особа, яка виявила бажання взяти у свою сім'ю дитину та забезпечити їй належне виховання (патронатний вихователь);
- 3) дитину, якщо вона досягла такого віку, що може висловити згоду на передачу її у сім'ю патронатного вихователя.

Хоча автори вважають, що договір між органом опіки та піклування і патронатним вихователем доцільно поширювати на обох з подружжя, якщо патронатний вихователь перебуває у шлюбі, оскільки реально належні умови для проживання дитини мають створювати всі дорослі члени сім'ї, які мають брати на себе зобов'язання сприяти виконанню умов договору. В усякому разі, коли йдеться про подружжя, то згода на укладання цього договору дружини або чоловіка має висловлюватися обов'язково¹².

Положення ст. 253 Сімейного кодексу України про згоду дитини на проживання її у сім'ї патронатного вихователя відповідає ч. 1 ст. 171 СК України, відповідно до якої дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї.

Патронатний вихователь, як зазначено в літературі, є опікуном або піклувальником дитини. Тому доцільним є законодавче закріплення положення про те, що патронатними

⁹ Ратман Е. Я. Устройство в семью как способ защиты прав и интересов детей-сирот и детей, оставшихся без родительского попечения // Вопросы гуманитарных наук. — 2006. — № 1. — С. 192.

¹⁰ Сімейне право України: Підручн. / За ред. В. С. Гопанчука. — К.: Істина, 2002. — С. 260.

¹¹ Сташків Б. Види матеріального забезпечення непрацездатних за сімейним законодавством // Підприємство, господарство і право. — 2003. — № 7. — С. 32.

¹² Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. С. Я. Фурси. — К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2008. — С. 661.

вихователями не можуть бути особи, які зловживають спиртними напоями, наркотичними засобами, особи, позбавлені батьківських прав, а також особи, інтереси яких суперечать інтересам дитини, тобто особи, які згідно з законом не можуть бути опікунами, піклувальниками дитини (ст. 244 СК України). Варто було б також, як це передбачено ст. 153 Сімейного кодексу Російської Федерації, встановити, що патронатними вихователями не можуть бути особи, усунені від виконання повноважень опікуна, піклувальника за неналежне виконання покладених на них обов'язків; колишні усиновлювачі, якщо усиновлення скасоване з їх вини; особи, які за станом здоров'я не можуть виконувати обов'язки, пов'язані з вихованням дітей.

Оскільки основним завданням патронатного вихователя є забезпечення належного виховання дитини, яка передається в його сім'ю, треба було б передбачити, що перед укладенням договору про патронат орган опіки та піклування має обстежувати умови життя майбутнього патронатного вихователя й одержувати від лікувального закладу довідку про відсутність у нього та членів його сім'ї захворювань, що можуть перешкоджати передачі дитини, яка має потребу в патронатному вихованні, у нову сім'ю, тобто йдеться про застосування положень п. 3.3 Правил опіки та піклування¹³.

Ст. 252 СК України не встановлює особливих вимог щодо форми договору. Тобто це означає, що достатньо письмового викладу його умов, підпису сторін та відповідної печатки органу опіки та піклування. Хоча деякі автори пропонують посвідчувати патронатні договори у нотаріальному порядку для того, щоб нотаріус міг впевнитися, що патронатний вихователь має необхідну житлову площу для виконання договору та відповідає іншим вимогам, які пред'являються до цієї особи як до вихователя, а також, що згода дитини висловлена без примусу і відповідає її дійсній волі.

Потрібно зазначити, що при укладанні договору у кожному конкретному випадку повинні обумовлюватися його умови, чітко сформулювати предмет договору, права та обов'язки сторін¹⁴.

Згідно зі ст. 255 СК України, патронатний вихователь зобов'язаний:

- 1) забезпечити дитину житлом, одягом, харчуванням тощо;
- 2) створити дитині умови для навчання, фізичного та духовного розвитку;
- 3) захищати дитину, її права та інтереси як опікун або піклувальник без спеціальних на те повноважень.

Для того, щоб реалізувати ці обов'язки і водночас права, патронатний вихователь повинен мати встановленого зразка посвідчення, подібне до того, яке має опікун¹⁵.

У договорі про патронат повинен міститися обов'язок патронатного вихователя забезпечити догляд за дитиною і лікування, систематичне відвідування лікарів-спеціалістів згідно з медичним рекомендаціями і станом здоров'я дитини.

Патронатний вихователь, як і опікун чи піклувальник, не зобов'язаний утримувати дитину за рахунок своїх, власних коштів. Він зобов'язаний забезпечити дитину всім необхідним за рахунок її майна чи інших, спеціально виділених для цієї мети коштів. Умови і розмір видатків, пов'язаних із безпосереднім виконанням патронатним вихователем своїх обов'язків, повинні бути відображені в договорі про патронат¹⁶.

Обов'язком органу опіки і піклування є своєчасна плата за виховання дитини. Адже патронатний вихователь, на відміну від усиновителя, опікуна чи піклувальника, виконує свої обов'язки по вихованню, забезпеченню та утриманню дитини за плату. Розмір такої плати встановлюється за домовленістю сторін при укладанні договору про патронат (ст. 254 СК України). Спеціального законодавчого акта, який би регулював порядок встановлення розміру такої плати, поки що немає, хоча було б доцільним встановити певні параметри, в межах яких орган опіки і піклування міг би домовитись з майбутнім патронатним вихователем щодо плати за виховання дитини.

У свою чергу держава, в особі органу опіки і піклування, створює умови і вимагає від патронатного вихователя сумлінної поведінки по відношенню до дитини, аби не

¹³ Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / За ред. Ю. С. Червоного. — К.: Істина, 2003. — С. 381.

¹⁴ Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. С. Я. Фурси. — К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2008. — С. 662.

¹⁵ Сімейне право України: Підручн. / За ред. В. С. Гопанчука. — К.: Істина, 2002. — С. 265.

¹⁶ Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України: Видання друге, доповнене / Харитонов Е. О., Харитонова О. І., Білоусов Ю. В. та ін. За ред. Е. О. Харитонова. — Х.: ТОВ "Одісей", 2008. — С. 461.

допустити набуття діяльністю, що здійснюватиметься на підставі договору про патронат, ознак комерційної.

Слід зазначити, що в СК України не встановлено, з бюджету якого рівня здійснюється плата патронатному вихователю, її розміри чи диференціація, періодичність виплат¹⁷.

Також при укладанні патронатного договору представник органу опіки і піклування повинен роз'яснити патронатному вихователю умови припинення договору.

З огляду на викладене, можна зробити висновок, що законодавство про захист прав та інтересів дитини продовжує розвиватися, адаптуючись до соціальних реалій. Забезпечення прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є найважливішою соціальною проблемою. Забезпечити їм майбутнє можливо тільки шляхом посилення державної підтримки сім'ї, адже необхідність розвитку та удосконалення форм сімейного улаштування таких дітей обґрунтована необхідністю захисту права дитини жити та виховуватися в сім'ї.

Незаперечним є те, що людство не знайшло жодних форм догляду за дитиною, які змогли б замінити батьківську турботу та сімейне оточення. Тому діяльність держави повинна бути спрямована на створення таких правових форм утримання і виховання названих дітей, що здатні були б до певної міри замінити сім'ю. Всі форми опіки та піклування над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування, можуть лише пом'якшити негативний вплив становища на дитину, в якому вона опинилась, а не компенсувати повністю відсутність сім'ї. Це, у свою чергу, може послугувати дослідженню найбільш сприятливих форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з метою найповнішого забезпечення прав дитини.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільного права
Одеської національної юридичної академії
(протокол № 7 від 17 листопада 2008 року)*

¹⁷ Там само.